

Title	Karaçay Atasözlerinde Akıl Metaforu
Author(s)	Akbay, Haluk Okan
Citation	外国語教育のフロンティア. 2023, 6, p. 55-61
Version Type	VoR
URL	https://doi.org/10.18910/91028
rights	
Note	

Osaka University Knowledge Archive : OUKA

<https://ir.library.osaka-u.ac.jp/>

Osaka University

Karaçay Atasözlerinde Akıl Metaforu

ことわざにみるカラチャイ・トルコ人の悟性

AKBAY, Okan Haluk

要約

ことわざは先人の知恵に満ちている。語呂が良く簡潔でありながら、的確に物事の本質を捉える。ことわざの種類によっては、現代の価値観からは受け入れ難いものや、人の弱点を強く突くものもある。全てのことわざが文学的で、高尚であるとはいえない。しかし、ことわざが生まれた文化や民俗を理解するのに適した資料であることに変わりはない。

カラチャイ・トルコ人は、現在のカラチャイ・チェルケス自治共和国やトルコをはじめ、北アメリカ、西ヨーロッパ、及び、中東諸国に住むトルコ系の一民族である。民族間の結束が強く、カラチャイ・トルコ人のみが住む村が現存し、伝統的な価値観を保持しているが、独自の文字を持たない。独自の文字を持たない言語の宿命というべきか、カラチャイ・トルコ人が話す言語もまた消滅の危機に瀕している。言語が消滅すれば、文化もいずれ消滅する。よって、そのような言語を話す民族が世代を超え言い伝えてきたことわざは、母語話者がまだいるうちに、調査・分析し、記録に残す必要がある。

そこで、本稿においては、先行研究である Semenova (2006) と Tavkul (2016) を参考にして、カラチャイ・トルコ人の悟性に関する 54 のことわざを調査・分析する。そして、その民族の悟性について考察する。

キーワード: ことわざ、カラチャイ・トルコ人、悟性、価値観、文化

Özet

Atasözleri geçmişten günümüze aktarılan, uzun tecrübe ve gözlemlere dayanılarak oluşturulmuş ve toplum tarafından benimsenmiş, kısa ve özlü öğütler veren kalıplaşmış sözlerdir. Eski kuşakların tecrübelerinden kalma yol gösterici ve öğüt verici bir nitelik taşıması atasözlerinin başlıca özelliklerinden birisidir. Atasözleri, toplumun ortak tecrübe, duygu, düşünce, tutum, davranış, dünya görüşü, inanç ve kültür yapısını yansıtır. Atasözleri, bu açılardan bakıldığında paha biçilmez bir kültürel ve folklorik hazine olarak değerlendirilebilir.

Karaçay Türkleri, günümüzde Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti ve Türkiye başta olmak üzere Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve çeşitli Ortadoğu ülkelerinde yaşamaktadır. Karaçay Türklerinin en yoğun yaşadıkları ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. Bu çalışmanın amacı, Karaçay atasözlerinde akıl metaforunun ne şekilde yer aldığını genel hatlarıyla ortaya koymaktır. Bu amaçla Semenova (2006) ve Tavkul (2016) olmak üzere Karaçay atasözlerine ilişkin iki çalışma taranarak akıl metaforuna ilişkin atasözleri derlenmiştir. Makalede, kaynak

taraması sonucunda elde edilen toplam 54 adet atasözü ele alınmış; ele alınan atasözlerindeki önermelerin doğruluğu veya yanlışlığı tartışılmayarak, yalnızca akıl metaforunun Karaçay atasözleri içerisindeki kullanım ve algılanış şekli ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: atasözü, Karaçay Türkleri, akıl, değer yargısı, kültür

1. Giriş

Atasözleri üzerine birçok tanımlama yapılmıştır. Aksan, atasözlerini "bir dilin söz varlığı içinde yer alan atasözleri, bir toplumun bilgeliğini, deneyimlerini, dünya görüşünü ve anlatım gücünü yansıtan ve yüzyıllarca yaşayabilen sözler" olarak tanımlamaktadır (Aksan 1996: 33). Eker'in tanımlamasına göre ise "atasözleri; uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, kalıplaşmış, önemli bir bölümü geniş zamanda ya da emir kipinde çekimlenen tümcelerdir" (Eker 2003: 379). Sağlam, "kısa ancak uyandırdıkları çağrışımlar itibarıyla gayet geniş kapsamlı özsözler" şeklindeki tanımıyla atasözlerinin iki temel ve önemli özelliğine dikkat çekmektedir (Sağlam 2004: 9).

Atasözlerini farklı açılardan ele almak ve incelemek mümkündür. Atasözleri, hiç kuşkusuz bir toplumun kültürel özelliklerini yansıtan önemli folklorik unsurlar arasında yer alır. Hatipoğlu, atasözlerinin bu özelliğini "her ulusun kendi atalarının düşüncelerine, denemelerine, gelenek ve görgülerine dayanan ulusal atasözleri vardır ve bu çeşit atasözlerinden de o ulusun düşünce, duygu yolları ve türleri az çok öğrenilmiş olur" şeklinde açıklamaktadır (Hatipoğlu 1972: 182). Püsküllüoğlu, toplumun töre ve geleneklerini, felsefesini atasözlerinde bulmanın mümkün olduğunu (Püsküllüoğlu 2002: 5); Aksoy ise, her atasözünün kendi ulusunun damgasını taşıdığını vurgulamaktadır (Aksoy 1989: 27). Diğer yandan Sağlam, atasözlerinin araştırılması yoluyla dil araştırmaları ve halkbilim çerçevesinde, kültür tarihi açısından pek çok aydınlatıcı bilginin elde edilebileceğinin altını çizmektedir (Sağlam 2004:8). Tüm ise, atasözlerinin değişik kültür ve dilleri anlamada büyük önem taşıdığına dikkat çekmektedir (Tüm 2010: 667).

Eski Yunancadaki *meta* (üzerine) ve *phrein* (taşımak, aktarmak, nakletmek) kelimelerinin bir araya gelmesinden oluşan *metafor* kavramı, bir "şey"in birtakım yönlerinin başka bir "şey"e aktarıldığı zihinsel / dilbilimsel süreçleri ifade eder (Cebeci 2013: 9-10). Ünlü Alman düşünür Nietzsche'ye göre, insanı diğer canlılardan ayıran en temel özelliği metafor oluşturabilme yetisidir ve bu yeti, bir temel dürtü olarak yaşamımızı yönlendirmektedir (Nietzsche 1990: 158).

Metafor "bir düşünce ve görme biçimi"dir (Morgan 1998: 14). Lakoff ve Johnson'a göre insan zihninin işleyişi metaforiktir ve dolayısıyla insanın düşünme süreci de büyük ölçüde metaforiktir (Lakoff & Johnson 2005: 28). Bilişsel düzeydeki bilgi, metaforlar yardımıyla konuşma yetisinin bir eylemine dönüşür ve zihinsel temsili anlatımlar iletişim yoluyla somutlaşır (Gonçalves & Craine 1990: 135-149).

Eski çağlardan bu yana insanoğlu metaforu sanat, mimari ve felsefe gibi çok çeşitli alanların içine dahil etmiştir. Metafor, daha çok edebi bir sanat olarak görülmekle birlikte felsefe ve düşünce alanında da kendisine sıkça başvurulmuş bir anlatım biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Karaçay Türkleri, kökeni Hun, Bulgar, Hazar ve Kıpçak Türkleri'ne dayanan bir Türk

boyudur. Karaçay Türkleri, günümüzde Rusya Federasyonu içinde yer alan Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti ve Türkiye başta olmak üzere Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve çeşitli Ortadoğu ülkelerde yaşamaktadır. Karaçay Türklerinin en yoğun yaşadıkları ülkelerin başında Türkiye gelmektedir.

Karaçay Türkleri, 1828 yılındaki Hasavka Savaşı'ndan sonra dini, siyasi, sosyal ve ekonomik nedenlere bağlı olarak Kafkasya'dan Anadolu'ya göç etmeye başlamışlar; göçler 1920 yılının başlarına kadar devam etmiştir. Günümüzde Türkiye'de yerleşik Karaçay Türklerinin nüfusunun 25.000 ila 30.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Karaçay köylerinin bulunduğu ve nüfusun ağırlıklı olarak yaşadığı şehirler ise Afyonkarahisar, Ankara, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Kayseri, Konya, Sivas, Tokat, Yalova'dır.

Bu çalışmanın amacı, atasözlerinin bir toplumun kültürel yapısına ve düşünce tarzına ilişkin önemli ipuçları sunduğu varsayımından yola çıkarak Karaçay atasözlerinde "akıl" metaforunun ne şekilde yer aldığını genel hatlarıyla ortaya koymaktır. Bu amaçla Semenova (2006) ve Tavkul (2016) olmak üzere Karaçay atasözlerine ilişkin iki çalışma taranarak akıl metaforuna ilişkin atasözleri derlenmiştir. Makalede, kaynak taraması sonucunda elde edilen toplam 54 adet atasözü ele alınmış; ele alınan atasözlerindeki önermelerin doğruluğu veya yanlışlığı tartışılmayarak, yalnızca akıl metaforunun Karaçay atasözleri içerisindeki kullanım ve algılanış şekli ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Akıl Kavramına Dair Karaçay Atasözleri

- Akıl alamdan şohluk salamdan. (Semenova, 20)
- Akıl bla baş coldaş. (Semenova, 20)
- Akıl çaşda tül başda. (Semenova, 20)
- Akıl törge caraşır, santlık eşik artına. (Semenova, 20)
- Akıllı çaş bolsa da baş. (Semenova, 20)
- Akıllı cav celbaş candaşdan aşhı. (Semenova, 20)
- Akıllı elge sorur, akılsız cerge sorur. (Semenova, 20)
- Akıllı er tıjılar, akılsız katının mahdar. (Semenova, 20)
- Akıllı ilişan alır, sora atar; akılsız alga atar, sora ilişan alır. (Semenova, 21)
- Akıllı köze sakallı körünür. (Semenova, 21)
- Akıllını allından oz, akılsızını artından oz. (Semenova, 21)
- Akıllını uruşhanı, telini amhdaganı. (Semenova, 21)
- Akılsız akıl berirge öç bolur. (Semenova, 21)
- Akmak akıl tabhınçı, akıllı tabarın tabar. (Semenova, 21)
- Allah taydırırığın aklın alır. (Semenova, 21)
- Altından akıl aşhı. (Semenova, 22)
- Baş kıyavun hapa sapa söleşgen til tanıtır. (Semenova, 32)
- Başda akıl bolmasa ayakga cük ceter. (Semenova, 33)
- Başçı başsız bolsa hak talk bolur. (Semenova, 33)
- Bir alimge miñ zalim. (Semenova, 36)

- Akıl başha – okuv başha. (Tavkul, 31)
- Akıl bazarda satılmaydı. (Tavkul, 31)
- Akıl bla edeb – egiz. (Tavkul, 31)
- Akıl koban, sağış – teñiz. (Tavkul, 31)
- Akıl neden da küçlü. (Tavkul, 31)
- Akıl oysundurur, küç boyundurur. (Tavkul, 31)
- Akıl sözge бага çok. (Tavkul, 31)
- Akıl sözge tıngıla, adam söznü anıla. (Tavkul, 32)
- Akıl teñizden teren, bilim tavidan miyik. (Tavkul, 32)
- Akılga köz tiyemez. (Tavkul, 32)
- Akılı aznı azabı köb. (Tavkul, 32)
- Akılı bar işine işanır, akılı çok akılına işanır. (Tavkul, 32)
- Akılı barnı angı bar. (Tavkul, 32)
- Akılı bolmaganga sakalı boluşmaz. (Tavkul, 32)
- Akılı cartıdan sanı cartı artı aşşı. (Tavkul, 32)
- Akılı köbnü cuvugu köb. (Tavkul, 32)
- Akıllı angılar, akılsız tıngılar. (Tavkul, 32)
- Akıllı angılar, teli tıngılar. (Tavkul, 32)
- Akıllı atın mahtar, teli katının mahtar. (Tavkul, 32)
- Akıllı aytır edi, akılsız koymadı. (Tavkul, 32)
- Akıllı başha doğur çıkmaz. (Tavkul, 33)
- Akıllı erkişi atın mahtar, akılsız erkişi katının mahtar. (Tavkul, 33)
- Akıllı işin tındırır, akılsız ayağın sındırır. (Tavkul, 33)
- Akıllı kengeşir, akılsız öçeşir. (Tavkul, 33)
- Akıllı kesini cangılıçın kesi eskerir. (Tavkul, 33)
- Akıllı sağış etginçi, teli işin bitdirir. (Tavkul, 33)
- Akıllıdan teli zavuk. (Tavkul, 33)
- Akıllığa bir ayt, telige miñ ayt. (Tavkul, 33)
- Akıllımı allı bla oz, akılsızını artı bla oz. (Tavkul, 33)
- Akıllımı allında cürü, akılsızını artında cürü. (Tavkul, 33)
- Akıllımı cañılğanı telini ozar. (Tavkul, 3)
- Akıllımı akılsızdan üren. (Tavkul, 33)
- Akılını ölçelegen kıyımdı. (Tavkul, 33)
- Akılsızda eseb çok, akılsızda edeb çok. (Tavkul, 34)

3. Değerlendirme

Makalede, Karaçay atasözlerinde geçen akıl metaforuna dair anlatımlar incelenerek oluşturdukları kavramsal alanlar belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma konusunu oluşturan 54 adet deyim altı gruba ayrılabilir. Çalışma konusunu oluşturan 54 adet deyim altı gruba ayrılabilir. Çalışma konusunu oluşturan 54 adet deyim altı gruba ayrılabilir.

(1) Bazı atasözlerinde aklın son derece kıymetli bir şey olduğunun altı çizilmektedir. Akıl

noksanlığının büyük bir fekalet olduğu, aklın büyük bir güç ve silah olduğu vurgulanmaktadır.

Akıl neden da küçlü. (Tavkul, 31) / Akıl oysundurur, küç boyundurur. (Tavkul, 31) / Akıl sözge бага çok. (Tavkul, 31) / Akıl teñizden teren, bilim tavdan miyik. (Tavkul, 32) / Akıl törge caraşır; santlık eşik artına. (Semenova, 20) / Akılga köz tiyemez. (Tavkul, 32) / Akılı barnı angı bar. (Tavkul, 32) / Akılı bolmaganga sakalı boluşmaz. (Tavkul, 32) / Akılı cartıdan sanı cartı artı aşhı. (Tavkul, 32) / Akıllı köze sakallı körünür. (Semenova, 21) / Altından akıl aşhı. (Semenova, 22)

(2) Kimi atasözlerinde aklın parayla satın alınamayacağı, yaşla ilişkili olmadığı, aklın ölçülebilecek bir şey olmadığı, bir bakıma Tanrı vergisi bir özellik olduğu vb. gibi aklın bazı özelliklerinden bahsedilmektedir.

Akıl alamdanda şohluk salamdanda. (Semenova, 20) / Akıl bazarda satılmaydı. (Tavkul, 31) / Akıl başha – okuv başha. (Tavkul, 31) / Akıl bla baş coldaş. (Semenova, 20) / Akıl çaşda tül başda. (Semenova, 20) / Akıl koban, sağış – teñiz. (Tavkul, 31) / Akıllı ölçelegen kıyındı. (Tavkul, 33)

(3) Bazı atasözlerinde akıllı insanın sahip olduğu özelliklere değinilmektedir. Akıllı insanın başkalarına danıştığı, farklı fikirleri dinlediği, bir işe girişmeden önce gerekli hazırlıklarını tam olarak yaptığı, zeki ve mahir olduğu, kolayca hedefine ulaştığı, kendi hatasını farkederek düzelttiği, her zaman temkinli olduğu, kolay kolay sıkıntı yaşamayacağı, edepli ve iyi niyetli olduğu, mantıklı ve güzel konuştuğu vb. anlatılmaktadır.

Akmak akıl tabhınçı, akıllı tabarın tabar. (Semenova, 21) / Akıl bla edeb – egiz. (Tavkul, 31) / Akıllı angılar, akılsız tungılar. (Tavkul, 32) / Akıllı angılar, teli tungılar. (Tavkul, 32) / Akıllı atın mahtar, teli katının mahtar. (Tavkul, 32) / Akıllı başha doğur çıkmaz. (Tavkul, 33) / Akıllı cav celbaş candaşdan aşhı. (Semenova, 20) / Akıllı elge sorur, akılsız cerge sorur. (Semenova, 20) / Akıllı er tuğlar, akılsız katının mahdar. (Semenova, 20) / Akıllı erkişi atın mahtar, akılsız erkişi katının mahtar. (Tavkul, 33) / Akıllı ilişan alır, sora atar; akılsız alga atar, sora ilişan alır. (Semenova, 21) / Akıllı işin tındırır, akılsız ayağın sındırır. (Tavkul, 33) / Akıllı kengeşir, akılsız öçeşir. (Tavkul, 33) / Akıllı kesini cangılıçın kesi eskerir. (Tavkul, 33) / Akıllıya bir ayt, telige miñ ayt. (Tavkul, 33) / Akıllını uruşhanı, telini amhdaganı. (Semenova, 21) / Akılı bar işine ışanır, akılı çok akılına ışanır. (Tavkul, 32) / Akılı köbnü cuvugu köb. (Tavkul, 32)

(4) Buna karşılık kimi atasözlerinde akılsız kimselerin hep hata yaptığı, işlerinde zararlı çıktığı, her zaman sıkıntı çektiği, saçma işler yaparak kendilerini belli ettikleri, yaptıklarıyla insanlara sıkıntı verdikleri, buna rağmen kendi durumlarının farkına varmayarak başkalarına da akıl vermeye hevesli olduğu anlatılmaktadır.

Akıllını akılsızdan üren. (Tavkul, 33) / Akılsız akıl berirge öç bolur. (Semenova, 21) / Akılsızda eseb çok, asılsızda adab çok. (Tavkul, 34) / Akılı aznı azabı köb. (Tavkul, 32) / Allah taydırırığın aklın alır. (Semenova, 21) / Baş kıyavun hapa sapa söleşgen til tanıtır. (Semenova, 32) / Başda akıl bolmasa ayakga cük ceter. (Semenova, 33) / Başçı başsız bolsa hak talk bolur. (Semenova, 33)

(5) Kimi atasözlerinde akıllı insanlara değer verilmesi, iş yaparken onlara güvenilmesi ve danışılması gerektiği öğütlenmektedir. Bununla birlikte çoğunlukla akıllı insanlara gereken değerin verilmediği, onlara eziyet edildiği ve çeşitli zorluklar çıkarılarak sıkıntıya sokulduğuna da dikkat çekilmektedir.

Akıl sözge tungıla, adam söznü anıla. (Tavkul, 32) / Akıllı aytır edi, akılsız koymadı. (Tavkul, 32) / Akıllı caş bolsa da baş. (Semenova, 20) / Akıllını allı bla oz, akılsızını artı bla oz. (Tavkul, 33) / Akıllını allında cürü, akılsızını artında cürü. (Tavkul, 33) / Akıllını allından oz, akılsızını artından oz. (Semenova, 21) / Bir alimge miñ zalim. (Semenova, 36)

(6) Az sayıda olmakla birlikte akıllı insanların olumsuz denebilecek bazı yönlerine değinen atasözleri de bulunmaktadır. Bu atasözlerinde akıllı insanların temkinli oldukları için bazen zaman kaybettikleri, çok şey düşündükleri için sürekli olarak içlerinde çeşitli endişeler taşıdıklarına değinilmektedir.

Akıllı sağış etginçi, teli işin bitdirir. (Tavkul, 33) / Akıllıdan teli zavuk. (Tavkul, 33) / Akıllını cañılganı telini ozar. (Tavkul, 3)

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan
1996 *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Engin Yayınları.
- Aksoy, Ömer Asım
1989 *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Cebeci, Oğuz
2013 *Metafor ve Şiir Dilinin Yapısal Özellikleri*. İthaki Yayınları: İstanbul.
- Eker, Süer
2003 *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Gonçalves, Oscar F. & Craine, Michael H
1990 *The use of metaphors in cognitive therapy*. Journal of Cognitive Psychotherapy, 4(2), 135-149.
- Hatipoğlu, Vecihe
1972 *Türkçenin Sözdizimi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Lakoff, George & Johnson, Mark
2005 *Metaforlar*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Morgan, Gareth
1998 *Yönetim ve Örgüt Teorilerinde Metafor*. İstanbul: Mess Yayınları.
- Nietzsche, Friedrich Wilhelm
1990 *İyinin ve Kötünün Ötesinde*. Çev. Ahmet İnam, İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Püsküllüoğlu, Ali
2002 *Türk Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Sağlam, Musa Yaşar
2004 *Atasözleri – Kaybolan Kültür Mirasımız*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Semenova, Soufilia
2006 *Nart Boyu Türkleri Hun-Karaçaylıların Atasözleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Tavkul, Ufuk

- 2016 *Nartların Sözü*. Ankara: Bengü Yayınları.
Tüm, Gülден
2010 “Atasözlerinin Değişik Kültür ve Dilleri Anlamadaki Rolü”. *Turkish Studies*.
Volume 5/4, s.663-678.